

УДК 339.5+316.485.6

В.В. Сабадаш

РИЗИКИ ВИНИКНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ¹**Вступ**

Темпи структурної перебудови національної економіки, які набули реального якісного і кількісного наповнення протягом 2001 р.—першого півріччя 2008 р., останнім часом значно уповільнилися: на фоні економічної рецесії і зменшення обсягів промислового виробництва, відтоку інвестиційних ресурсів із реального сектора економіки, зниження споживчого попиту і проблем у сфері грошово-кредитної політики досить чітко стала простежуватися тенденція деіндустріалізації промисловості і згорання інноваційних програм, насамперед тих, розроблення і впровадження яких пов'язане із зниженням матеріало- і ресурсомісткості технологічних процесів у вітчизняному промисловому секторі. Такі негативні тенденції становлять істотну загрозу успішному виконанню перспективних завдань поетапної екологізації виробництва товарів/послуг [1, с. 56, 57] і поступовій відмові від ресурсовитратних моделей виробництва і споживання в структурі національної економіки. Це, в свою чергу, не сприяє підвищенню загального рівня економічної безпеки держави: за перше півріччя 2008 р. інтегральний показник рівня економічної безпеки становив 71,1 % [2]. Зважаючи на економічний спад і несприятливі соціально-економічні прогнози розвитку національної економіки на короткострокову перспективу, слід очікувати подальшого зниження рівня економічної безпеки в найближчі два-три роки. Методологія визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки включає в себе його оцінку за такими основними складовими: зовнішньоекономічна, макроекономічна, фінансова, виробнича, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, соціальна, демографічна, продовольча безпека.

Відзначаючи важливість дослідження і врахування вказаних складових у загальній системі економічної безпеки держави, слід зазначити, що посилення глобалізаційних тенденцій у світогосподарських зв'язках, поглиблення інтеграційних процесів, поширення постіндустріального технологічного укладу в економічних системах, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, технологічних і освітніх інновацій, загострення екологічних проблем продукують нові науково-технологічні виклики і соціо-еколого-економічні загрози розвитку національних економік. Поступове зростання конфліктного потенціалу якісно нових загроз спонукає до пошуку адекватних забезпечуючих механізмів і інструментарію розв'язання соціо-еколого-економічних протиріч і забезпечення необхідного для сталого розвитку як держав, так і окремих їх регіонів (територій) рівня економічної безпеки. Саме з цих позицій доцільним і необхідним, на наш погляд, є залучення до кола досліджуваних чинників економічної безпеки такої складової, як **ресурсна безпека**. Процеси регулювання процедур ефективного ресурсовикористання мають бути інтегровані і відігравати ключову роль при прийнятті еколого-економічних рішень, спрямованих на істотне скорочення витрат ресурсів, насамперед екологічних — водних, земельних, лісових, мінеральних, біологічних. Саме вони є основою ресурсного забезпечення процесів виробництва і споживання продукції.

Таким чином, актуальним і невідкладним завданням формування економіко-соціальних стратегій розвитку національного господарства у відповідності з принципами сталого розвитку є удосконалення через економічні і правові механізми політики раціонального природокористування, особливо узгодження її регіональних, національних і міжнародних аспектів.

Економічна безпека — це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [2]. Дослідженню науково-методологічних і практичних аспектів міжнародної економічної безпеки присвячені праці радянських науковців, зокрема [3, 4]. Значний внесок у дослідження питань національної безпеки (різних її складових) зробили українські фахівці і вчені [5–8]. Питання методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням на макро- і мікрорівнях, проблеми

¹ Матеріал підготовлений і публікується в рамках українсько-російського проекту № Ф28.5/006 "Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів" за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

розв'язання еколого-економічних протиріч і розподілу соціальних, екологічних, економічних ефектів у системі суспільство—економіка—довкілля досліджуються в [9–14]. Відзначаючи значні наукові здобутки і спираючись на досягнуті результати та накопичений практичний досвід, слід констатувати, що сучасні тенденції природокористування і розвитку соціально-економічних систем характеризуються проявом таких специфічних чинників, як:

- обмеженість більшості природних (сировинних) ресурсів, які є матеріальним базисом економік, що розвиваються, і можуть бути залучені ними у виробничо-споживчі процеси;
- загострення конкурентної боротьби за ресурси, передусім сировинні і енергетичні;
- ризики виникнення екологічних конфліктів (ЕК) через: а) обмеженість або неефективність використання ресурсів; б) неефективність управління ними; в) нерівномірний розподіл ресурсів між економічними суб'єктами (проблеми забезпеченості ресурсами);
- підвищення ролі міжнародної співпраці у сфері ресурсокористування і координації дій із вирішення еколого-економічних протиріч тощо.

Визначені аспекти актуалізують питання забезпечення ресурсної безпеки держави в період трансформації соціально-економічних відносин і формування стратегій економічного розвитку. Природно-ресурсні проблеми мають здебільшого міжнародний (транскордонний) характер, а відтак, зачіпають соціо-еколого-економічні інтереси досить широкого кола економічних суб'єктів і, відповідно, потребують для їх вирішення адекватних організаційно-економічних механізмів і інституціональних підходів.

Таким чином, процеси забезпечення економічної безпеки в нових економічних умовах не є статичними, дослідження еколого-ресурсних проблем не можна назвати вичерпаними, відповідно вони потребують подальшого вивчення з позицій міжнародного аспекту в контексті необхідності запобігання (розв'язання) ЕК.

Постановка задачі

Метою статті є дослідження еколого-економічної природи ресурсної складової економічної безпеки у взаємозв'язку з ризиками виникнення ЕК, обґрунтування її місця і ролі в загальній системі національної безпеки з розробленням системи показників для оцінки ресурсної безпеки держави.

Аналіз соціо-еколого-економічних взаємозв'язків у системі ресурсна безпека—екологічний конфлікт

Сучасний етап розвитку соціально-економічних систем супроводжується суттєвими протиріччями, які виникають між можливостями економічного зростання, рівнем соціо-еколого-економічної безпеки і характером залучення і використання природно-ресурсного потенціалу [10]. Характер впливу глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток разом із позитивними моментами (стрімкий розвиток міжнародної співпраці в найрізноманітніших галузях, прорив в інформаційних і високих технологіях, можливість обміну досягненнями НТП у сферах виробництва, освіти, медицини і охорони довкілля тощо) має і досить багато негативних ефектів, таких, як міжнародні військово-політичні конфлікти, поглиблення вже існуючих і розвиток потенційних ЕК [15], пов'язаних із проблемами забезпеченості ресурсами і їх ефективного використання, торгові конфлікти внаслідок жорсткої міжнародної конкуренції тощо.

Ключові аспекти еколого-економічних відносин мають інтернаціональний характер, вони є дотичними до всіх сфер життєдіяльності:

- економіки (через виробництво, споживання, торгівлю, конкуренцію);
- політики (через міжнародні відносини, економічну і військово-політичну інтеграцію, геополітику);
- екологічної і соціокультурної сфери (через екологію, медицину, освіту, безпеку, культурний розвиток і обмін, інформаційний обмін, міграцію тощо);
- воєнної сфери (через воєнно-політичну нестабільність і конфлікти, створення і функціонування незаконних збройних угруповань, загрозу застосування зброї масового знищення тощо).

Екологічні конфлікти є результатом провадження державами (територіями, суб'єктами) неефективних ресурсних режимів [16] і конфліктної політики у сфері ресурсокористування [17], особливо тих природних ресурсів, які є невідновлюваними (нафта, газ, поклади мінеральних ресурсів), або важковідновлюваними (земельні, водні, лісові ресурси). Такі дії (навмисні чи ненавмисні) економічних суб'єктів можуть мати наслідком ситуацію, коли природний ресурс чи екологічна цінність, що через певні обставини знаходяться на перетині інтересів різних соціальних груп або економічних

суб'єктів, які прагнуть до володіння або контролю над ними, стає об'єктом ЕК.

Екологічний конфлікт ми визначаємо як протистояння на внутрішньому і/або міждержавному рівнях, спричинене несумісними чи ворожими інтересами однієї або більше сторін і їх боротьбою за право власності, використання (розподілу) природних ресурсів чи контролю над ними, яке супроводжується можливим застосуванням насильницьких методів для досягнення мети.

Дієвим інструментом запобігання ЕК є превентивна оцінка меж втручання в природне середовище і процеси відтворення довкілля, оскільки такі дії призводять до зміни рівня надійності екосистеми, тобто її здатності зберігати свої властивості протягом усього циклу існування в умовах допустимих рівнів впливу [18, 19]. Чинники виникнення ЕК також тісно пов'язані з актуальними проблемами оцінки і процедурами розподілу поновлюваних і не поновлюваних природних ресурсів [20] і зачіпають соціо-еколого-економічні інтереси широкого кола суб'єктів [21]. Таким чином, багатогранність проблеми зумовлює складність її вирішення незалежно від рівня ЕК — від локального до глобального.

Стратегії соціально-економічного розвитку і темпи залучення природно-ресурсного потенціалу для забезпечення функціонування національних економік засвідчують необхідність визначення, дослідження впливу і оцінки ризиків виникнення ЕК як загрози ресурсній безпеці держави. Ресурсна безпека є головною складовою економічної безпеки, найбільш вразливою до зовнішніх і внутрішніх загроз. У згаданій вище методиці визначення інтегрального рівня економічної безпеки України окремі аспекти ресурсної безпеки знайшли своє відображення в окремих показниках [2].

1. **Виробнича безпека:**

- матеріаломісткість промислового виробництва (грн/грн): порогове значення — не більше 0,5, фактичне значення — 0,59 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 0,61 (І півріччя 2008 р.).

2. **Науково-технологічна безпека:**

- частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств (%): порогове значення — не менше 50, фактичне значення — 7,50 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 11,50 (І півріччя 2008 р.);

- відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків до зареєстрованих) (%): порогове значення — не менше 90,

фактичне значення — 75,70 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 75,70 (І півріччя 2008 р.).

Застереження. Оскільки згідно з методикою при обрахунку даних показників еколого-безпечні і ресурсозберігаючі технології, моделі, винаходи тощо не виокремлюються, їх кількість у загальному обсязі науково-технологічних впроваджень становить тільки частку від загалу.

3. **Енергетична безпека** — найбільш близький до ресурсної безпеки структурний елемент економічної безпеки, відповідно містить найбільшу кількість споріднених показників, з яких ми виділяємо такі:

- енергоемність ВВП (кг умовного палива/грн): порогове значення — 0,2–0,5, фактичне значення — 0,75 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 0,74 (І півріччя 2008 р.);

- частка імпорту палива з однієї країни (компанії) в загальному його обсязі (%): порогове значення — не більше 30, фактичне значення — 47,11 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 39,0 (І півріччя 2008 р.).

Застереження. У січні 2009 р. Україна уклала контракт на постачання газу з одним постачальником — Російською Федерацією, за умовами якого Україна до 2019 р. зобов'язується імпортувати газ через російський "Газпром" (який, у свою чергу, зафрахтував увесь середньоазійський газ), тобто Україна унеможливила диверсифікацію постачальників природного газу на найближчі 10 років;

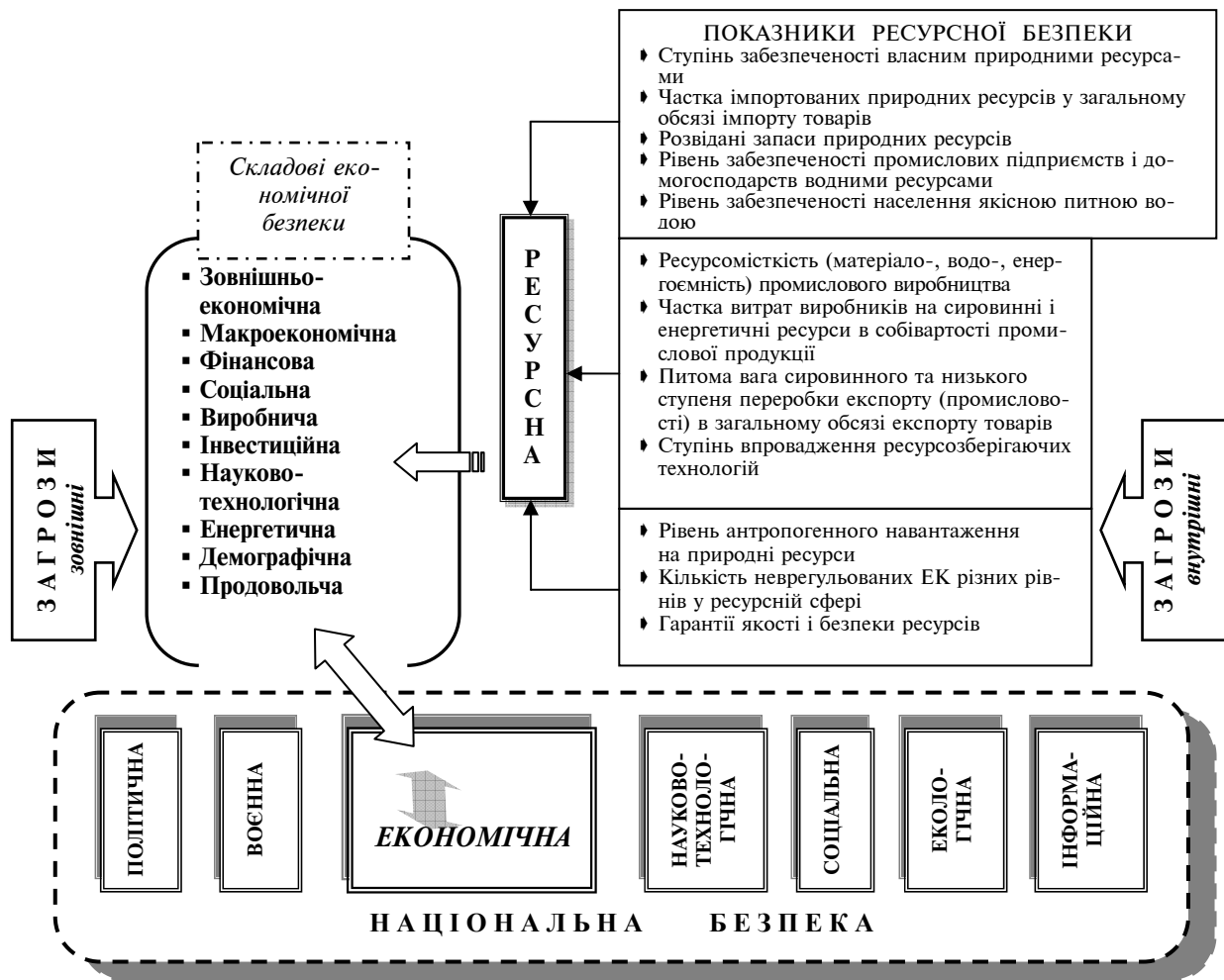
- частка домінуючого паливного ресурсу в споживанні паливно-енергетичних ресурсів (%): порогове значення — не більше 30, фактичне значення — 32,79 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 33,44 (І півріччя 2008 р.);

- частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави (%): порогове значення — не менше 50, фактичне значення — 47,70 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 47,70 (дані за І півріччя 2008 р. відсутні, тому показник враховано на рівні І півріччя 2007 р.).

Застереження. За всіма показниками енергетичної безпеки (у методиці 2008 р. їх десять) Україна має небезпечну динаміку нормалізованих значень, що свідчить про серйозні ризики ЕК і економіко-екологічні загрози ресурсній безпеці.

4. **Зовнішньоекономічна безпека:**

- частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави (%): порогове значення — не більше 25, фактичне значення — 29,0 (І півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 32,7 (І півріччя 2008 р.);

Ресурсна безпека в системі національної безпеки держави

• питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) в загальному обсязі експорту товарів (%): порогове значення — не більше 40, фактичне значення — 62,5 (I півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 54,3 (I півріччя 2008 р.).

Застереження. У першому півріччі 2009 р. частка імпортованого продовольства значно зросла через лібералізацію внутрішнього ринку і скорочення обсягів вітчизняного виробництва і продовжуватиме збільшуватися в другому півріччі через фінансові труднощі українських аграріїв. За результатами 2009 р. значно скоротиться питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) в загальному обсязі експорту товарів, оскільки кон'юнктура ринків основного українського експорту — продукції металургії, хімії, машинобудування — почала погіршуватися в другому

півріччі 2008 р. і збереже негативні тенденції весь 2009 р.

5. Продовольча безпека:

• виробництво зерна на одну особу за рік (тонн): порогове значення — не менше 0,8, фактичне значення — 0,63 (I півріччя 2007 р.), небезпечна зона — 0,63 (дані за I півріччя 2008 р. відсутні, тому показник враховано на рівні I півріччя 2007 р.).

Застереження. Як зазначено у звіті про стан економічної безпеки України в першому півріччі 2008 р., “в умовах постійного розвитку економіки держави й, як наслідок, зміни внутрішніх та зовнішніх загроз для реалізації національних економічних інтересів у певний період часу, на сьогодні виникла необхідність у перегляді порогових значень індикаторів для кожної зі складових економічної безпеки. З метою удосконалення технології оцінювання та про-

гнозування стану економічної безпеки Мінекономіки планує ... роботи з перегляду та обґрунтування порогових значень індикаторів безпеки" [2, с. 29].

Наведені дані свідчать про те, що навіть за окремими показниками, які мають ресурсну основу, стан економічної безпеки є критичним, відповідно, можемо зробити висновок про існування істотних загроз саме ресурсного характеру.

Підсумовуючи наведене вище, вважаємо за доцільне звернути увагу на необхідність незалежного, окремого дослідження категорії *"ресурсна безпека"* з метою імплементації ресурсних викликів і ризиків до системи загальної оцінки і прогнозування стану економічної безпеки держави (рисунок).

Ми визначаємо ресурсну безпеку держави як такий рівень залучення природно-ресурсного потенціалу в процеси виробництва і споживання, який відповідає вимогам еколого-економічного збалансованого розвитку, здатного забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання без екологічних протиріч і конфліктів, характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, спрямованістю на зменшення конфліктного потенціалу дій і суб'єктів, а також гарантує державний суверенітет за рахунок достатності власних природних ресурсів та сталий і якісний соціально-економічний розвиток особи і нації.

Беручи до уваги соціо-еколого-економічну природу ресурсної безпеки і особливості сучасних екологічних проблем, можемо визначити аспекти природокористування, які характеризуються найбільш значним еколого-економічним конфліктним потенціалом. Саме в цих сферах ресурсокористування ризику виникнення ЕК є досить високі, відповідно, вони потребують посиленої уваги з боку держав (регіонів) і економічних суб'єктів з метою запобігання конфліктів.

Водний конфлікт. Він тісно пов'язаний із конфліктогенними характеристиками води [22, с. 26–28] і основними ризиками його виникнення є: 1) дефіцитність (обмеженість) водних ресурсів (ВР) [22]; 2) допустимий рівень запасів ВР, що не викликає суперечностей (конфліктів) в їх використанні двома або більше соціальними групами (територіями, країнами); 3) характер взаємостосунків між сторонами, які спільно використовують ВР (якщо стосунки є ворожими, ризик виникнення водного ЕК значно зростає); 4) наявність і можливість використання альтернативних джерел ВР (підземні во-

ди, наявність технологій опріснення води та глибокого очищення забруднених ВР); 5) соціально-культурна цінність ВР для споживачів; 6) здатність і готовність сторін, що спільно використовують ВР, сприймати проблему їх обмеженості (дефіциту) і вибудовувати спільну неконфліктну політику споживання ВР; 7) здатність і готовність сторін провадити корпоративне управління ВР з метою запобігання водним ЕК; 8) можливість залучення в процеси управління ВР усіх зацікавлених структур.

Слід зазначити, що досить часто водний ЕК є наслідком не дефіциту ВР, а використання неефективних механізмів і інструментів їх управління і розподілу. Причинами цього можуть бути: а) обмежені або неадекватні інституціональні можливості [23]; б) проблеми доступу до баз даних по ВР, некоректність або неповнота даних, проблеми з формуванням і використанням баз даних органами управління ВР; в) суперечність розподілу функцій управління ВР і моніторингу стану ВР; г) неврегульованість майнових прав на ВР; д) недостатня прозорість процедур управління ВР [24], обмеження участі в процесах управління всіх зацікавлених сторін; е) недосконалість процедур розподілу як самих ВР, так і еколого-економічних ефектів (як позитивних, так і негативних) від їх використання.

Дефіцит ВР і загроза виникнення водних конфліктів спонукають як водозабезпечені, так і вододефіцитні країни до структурних трансформацій національних економік, вироблення відповідних стратегій водокористування і запровадження водозберігаючих моделей виробництва і споживання з метою отримання максимальних економічних вигод. Оскільки транспортування ВР за відсутності міжнародних і трансконтинентальних водогонів є поки що технічно неможливим і економічно недоцільним, то водозабезпечені економіки (Австралія, Аргентина, Бразилія, Канада, Росія, США) збільшують обсяги експорту водомісткої продукції (сільськогосподарської продукції, водозберігаючих технологій і промислового обладнання, енергетики), реалізуючи ("транспортуючи") таким чином надлишок ВР. За умови збереження тенденцій водокористування неминучим є зростання ціни на водомістку продукцію і розширення ринків її збуту. А вододефіцитні економіки (Японія, Південна Корея, Італія, Велика Британія, Німеччина, Ізраїль, країни Середнього і Близького Сходу) заощаджують свої обмежені ВР, імпортуючи водомістку продук-

цію. Так, через торговий обмін (торгівля “віртуальною” водою [25, с. 163]) відбувається неконфліктний перерозподіл дефіцитних ВР. Хоча економія ВР за допомогою торгівлі “віртуальною” водою поки що зовсім незначна (при щорічних обсягах витрат тільки прісної води 3,5 тис. км³), очікується, що обсяги водозаощадження будуть зростати разом із зростанням обсягів міжнародної торгівлі нею.

Найбільшими за обсягами споживання ВР є сільське господарство, хімічна і целюлозно-паперова промисловість, полімерна хімія, чорна і кольорова металургія, харчова промисловість. Наприклад, для виробництва 1 склянки молока необхідно 200 л води, 1 картоплини — 25 л, 1 яйця — 135 л, 1 гамбургера — 2400 л, 1 кг зернових культур — 1700 л (за даними Продовольчої і сільськогосподарської програми організації ООН).

У майбутньому можливе створення і функціонування “водних” бірж за аналогією із сьогоднішніми сировинними біржами: “Плани заключення фьючерських сделок на воду на сырьевых биржах пока находятся на самой начальной стадии и пройдет еще несколько лет, пока вода станет в один ряд с нефтью. В этой связи руководители крупных товарных сырьевых бирж обсуждают вопросы создания фьючерсов на воду. Они будут представлять собой договоренность между покупателями и продавцами в отношении определенного количества воды по заранее оговоренной цене на определенную дату в будущем” [25, с. 162–163].

Земельний конфлікт. Основними ризиками виникнення ЕК за земельні ресурси (ЗР) є:

1) неврегульованість або відсутність законодавчо закріплених і юридично виголошених форм права власності на ЗР (їх розвідку, розробку і використання), які мають місце як на національному, так і міжнародному рівнях;

2) неврегульованість законодавчо і юридично визначених процедур управління ЗР, у тому числі спільними (транскордонними), насамперед стратегічно важливими для держави з точки зору забезпечення її ресурсної безпеки, територіальної цілісності і державного суверенітету: “... прогрессирующее расширение прав собственности на землю физических лиц и корпораций, наряду с возможностью пересечения финансовым капиталом национально-государственных границ, стало важным элементом современных международных отношений. Идея, согласно которой гражданин вправе иметь в собственности землю за пределами границ своего государства, трансформирует механизмы

перераспределения собственности на межгосударственном уровне. Таким образом, контроль над территорией государства в полном соответствии с внутренним законодательством может перейти к гражданам другого государства или ТНК” [26, с. 115–116];

3) проблеми із розробленням і впровадженням адекватних цінових інструментів і рентних відносин у сфері землекористування (особливо актуальним є це питання для економік, що розвиваються);

4) здатність і готовність сторін провадити корпоративне управління ЗР з метою запобігання земельним ЕК.

Актуальними питаннями, які потребують негайного вирішення для становлення ринку землі в Україні, є такі: скасування мораторію на продаж землі з одночасним реформуванням відносин власності; інвентаризація, грошова оцінка і облік земельних ресурсів (оцінка реальна і потенційна) у складі національного багатства; запровадження ринкових механізмів управління ЗР (на сьогодні працюючим є тільки механізм оренди).

Визначаючи особливу актуальність земельних конфліктів для ресурсної безпеки держави, слід відзначити досвід, який має Україна із врегулювання міжнародних земельних конфліктів. У ситуації, коли спроби міждержавного розв’язання суперечки не були результативними, сторони звернулися до Міжнародного суду ООН, який і врегулював конфлікт відповідно до норм міжнародного права [27–29]. Статус міжнародної правової інституції-арбітра сприяв ухваленню компромісного легітимного рішення. Врегулювання протиріччя в такий спосіб істотно знижує ризики виникнення майбутніх конфліктів між державами, дозволяє їм провадити економічну діяльність і ресурсокористування на визначених територіях на законних підставах, що є забезпечуючим чинником економічної безпеки держав.

Лісовий конфлікт. Конфлікти, пов’язані з використанням потенціалу лісових ресурсів (ЛР), зароджуються під впливом історичних і етносоціальних чинників, підсилених дією соціо-економічних процесів [30]. Саме ЛР майже ніколи не були єдиною причиною конфлікту; вони є складовим елементом більш глобальних економічних, політичних і соціальних перетворень. Володіння (можливість доступу, перерозподілу, торгівлі) таким прибутковим економічним ресурсом, як деревина, може бути вагомою причиною лісового ЕК. Такі чинники, як

рівень соціально-економічного розвитку, законодавча врегульованість майнових прав і прозорість процедур управління і експлуатації ЛР прямо впливають на ризик виникнення лісового конфлікту, динаміку, тривалість і інтенсивність його протікання, успішність його врегулювання. Лісовий конфлікт має наслідками погіршення стану довкілля, техногенні і гуманітарні катастрофи, збройні сутички, зачіпає права корінного населення, впливаючи на рівень його добробуту і розбудову домогосподарств.

Конфліктогенність ЛР пояснюється відносною легкістю їх залучення до конфлікту порівняно з іншими "конфліктними ресурсами" (водними, земельними) і визначається такими характеристиками:

1) доступність: ЛР більш доступні для використання, ніж мінеральні і енергетичні, які знаходяться у вигляді підземних покладів;

2) транспортабельність ресурсу: транспортувати деревину водним або наземним транспортом, які мають розгалужену інфраструктуру, досить легко (на противагу воді, яка практично поки що не є об'єктом міжнародних торгових відносин саме через проблеми транспортування: відносно дешевий ресурс значно дорожчає у випадку його перевезення на значні відстані);

3) відносно низька капіталоемність: торгівля деревиною не потребує значних інвестицій;

4) поліфункціональність: у соціально-економічних системах ЛР є базовим елементом еколого-економічної безпеки держави (регіону) [31];

5) цінність для життєдіяльності: ліси є джерелом існування і засобом життя для багатьох людей, що може сприяти конкуренції і виникненню конфліктів серед власників, користувачів і посередників у лісовій сфері;

6) продуктивність: ліс є джерелом багатьох кінцевих продуктів/послуг споживання: сировинних, продовольчих, рекреаційних, екологічних, соціальних, що робить його конкурентоспроможним і економічно привабливим ресурсом;

7) динаміка відтворення: темпи лісокористування не співставні з ресурсовідновлювальними можливостями ЛР. Нераціональне використання ЛР і неефективні методи управління у сфері лісокористування, недостатня увага проблемам лісовідновлення і лісорозведення призводять до дефіциту ЛР, який, у свою чергу, провокує конфлікт.

Мінеральний конфлікт. Мінеральні ресурси (МР) можуть бути об'єктом ЕК через:

- можливість отримання значної економічної вигоди від володіння (використання) ресурсу;

- матеріальну цінність МР (їх ринкова вартість є найвищою серед природних ресурсів);

- відносну легкість видобутку і транспортування;

- проблеми контролю видобутку і продажу МР.

Конфліктний потенціал МР визначається такими основними лініями конфлікту: 1) експлуатація родовищ мінералів може спричиняти соціо-еколого-економічні конфлікти через потенційні вигоди у сферах державних доходів, інвестиційних вкладень в інфраструктуру, зайнятості населення тощо; 2) МР можуть бути причиною корупції через непрозорі механізми їх використання, перерозподілу, продажу, а також підсилювати ресурсну залежність національної економіки і уповільнювати темпи її соціально-економічного розвитку (проблема "ресурсного прокляття" або "прокляття природних ресурсів" [32]); 3) МР можуть бути джерелом фінансування збройних конфліктів.

Обмеженість МР, проблеми їх розвідки і видобування спонукають держави до пошуку джерел ресурсів (особливо енергетичних), керуючись принципом екстериторіальності, тобто за межами державних кордонів.

Актуальний аспект міжнародного природокористування – проблема доступу до енергетичних ресурсів Арктики, що вже сьогодні є предметом міждержавних конфліктів: Російська Федерація, яка претендує на 18 % Арктики (а це приблизно 10 млрд т вуглеводнів), у 2007 р. заявила свої претензії на свою частину ресурсів, здійснивши підводну експедицію на Північний полюс "Арктика-2007". Такі дії викликали досить негативну реакцію з боку США і Канади, які погрожують Росії судовими позовами. Незважаючи на можливі загрози, Росія планує вже в 2009 р. направити до ООН нову заявку на розширення меж свого континентального арктичного шельфу. Не менш жорстка боротьба точиться за сировинні ресурси Антарктиди: у березні 2009 р. Чілі разом з Аргентиною виступили проти Великої Британії, висунувши свої права на шельфові запаси нафти і газу. Україна також неодноразово заявляла про свої права на частину антарктичних ресурсів, однак слід констатувати, що поки ані фінансових ресурсів, ані технічних можливостей вона для цього не має.

Перспективні завдання ресурсобезпечного розвитку національної економіки

Організація (установа)	Зміст завдання
Кабінет Міністрів України	Прискорити прийняття державної програми моніторингу довкілля (з визначеними контрольними, забезпечуючими і координаційними функціями)
	У співпраці з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України забезпечити імплементацію Національного плану заходів із запровадження принципів Кіотського протоколу
	Оновити і затвердити перелік видів діяльності, які належать до природоохоронних заходів відповідно до Європейської системи Євростату щодо збору економічних даних з довкілля
	Якнайшвидше створити єдиний державний орган зі створення єдиного кадастру нерухомості, включаючи землю (кадастр, реєстрація і оцінка землі)
Міністерство економіки України	Забезпечити інтеграцію екологічних рішень і принципів сталого розвитку в галузеву політику, особливо в матеріало- і енергоємних її галузях
	У співпраці з Державним комітетом статистики України, галузевими міністерствами, держкомітетами і Міністерством охорони навколишнього природного середовища України покращити моніторинг і посилити контроль за звітністю підприємств і бізнес-структур стосовно сфери охорони довкілля
	У співпраці з Міністерством фінансів України і Міністерством палива та енергетики України сформувати чіткі принципи і механізм ціноутворення на енергоресурси
Міністерство охорони нав- колишнього природного середовища України	Розробити цільовий нормативно-правовий документ з окресленням чітких коротко-, середньо- і довгострокових цілей сталого розвитку. Продовжити моніторинг національного природоохоронного законодавства щодо його відповідності і узгодженості з європейськими природоохоронними актами (пріоритетний напрям), використовуючи аналіз регуляторного впливу
	Сформувати чітку систему (механізм) цільового фінансування державних програм із забезпечення сталого розвитку
	Підвищити рівень юридичного супроводу законопроектів з охорони довкілля та їх інституційне забезпечення
	Розробити та подати пропозиції до Кабінету Міністрів України з розподілу повноважень та відповідальності органів державної влади всіх рівнів із запровадження стратегій сталого розвитку
	Спільно з Міністерством охорони здоров'я України переглянути і вдосконалити екологічне законодавство, а саме екологічну експертизу і санітарно-епідеміологічну експертизу
	Спільно з Міністерством фінансів України і Державною податковою адміністрацією України переглянути систему і процедури збору екологічних платежів (спрощення та можливості автоматичної їх індексації), а також істотно розширити базу існуючого збору за викиди забруднюючих речовин
	Переглянути структуру фондів ОНПС з метою її оптимізації за кількістю та пріоритетністю заходів
	У співпраці з Міністерством фінансів України, Міністерством економіки України та місцевими органами влади переглянути пріоритети для природоохоронних видатків усіх рівнів, одночасно посиливши звітність і контроль за їх використанням
	Прискорити впровадження новітніх технологій контролю стану довкілля (ГІС, аеротехнології тощо)
Міністерство вугільної про- мисловості України	Розробити та реалізувати національну програму безпеки шахт і подальшої реструктуризації вугільної галузі
Міністерство транспорту та зв'язку України	Спільно з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Державною митною службою України забезпечити запровадження стандартів Євро-2 і підготувати підґрунтя для переходу до Євро-3 і Євро-4
	Продовжувати і посилювати стимулювання розвитку громадського транспорту

Зазначені екстериторіальні ресурсні тенденції характеризуються значним конфліктним потенціалом, тому системи міжнародного природокористування, які тільки починають формуватися, потребують чіткого правового визначення ефективних форм і прав власності на об'єкти транснаціонального природного капіталу.

ЕК характеризується *потенціалом врегулювання*, тобто здатністю бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту в перспективі. Врегулювання ЕК забезпечується залученням і різних стратегій, прийомів, методів і інструментів, вибір і практичне використання яких залежить від причин, об'єкта динаміки розвитку і інтенсивності перебігу ЕК, специфіки інтересів і особливостей сторін конфлікту тощо [33, с. 38].

Основні завдання державної політики із забезпечення національної безпеки держави

Вирішення основних завдань державної політики із забезпечення національної безпеки

держави (еколого-економічний і ресурсний аспекти) сприятиме формуванню засад сталого розвитку і зменшенню конфліктного потенціалу в сфері природокористування як на національному, так і міжнародному рівнях. Перспективні завдання такого розвитку наведені в таблиці.

Висновки

Формування концепції сталого розвитку і ефективного природокористування потребує структурної перебудови національної економіки і трансформації суспільно-економічних відносин із врахуванням проявів сучасних соціально-економічних викликів і ресурсних загроз. Без комплексного дослідження еколого-економічного характеру, взаємозв'язків і оцінки впливу ресурсних чинників неможливе розроблення перспективних стратегій соціально-економічного розвитку в руслі гарантування національної безпеки держави і підвищення конкурентоспроможності економіки.

В.В. Сабадаш

РИСКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕСУРСНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Исследована еколого-економическая природа ресурсной составляющей экономической безопасности во взаимосвязи с рисками возникновения экологических конфликтов. Обоснована целесообразность ее включения в процедуры оценки экономической безопасности государства, разработана соответствующая система показателей.

V.V. Sabadash

THE RISKS OF ECOLOGICAL CONFLICTS OUTBREAK IN THE CONTEXT OF PROVIDING OF RESOURCE SAFETY

The study aims to address the ecological and economic nature of the resource constituent of economic security in connection with the risks of ecological conflicts outbreak. The focus is its adaptation to estimating the state economic security and elaboration of the indexes system.

1. Мельник Л.Г., Мельник О.І., Карінцева О.І. Концептуальні підходи до змін моделей споживання та виробництва при переході до стійкого розвитку // Механізм регулювання економіки. — 2007. — № 3. — С. 51–58.
2. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року. Випуск 10. Міністерство економіки України. Департамент макроекономіки. Грудень 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/126755/file/ekbez_I_08.doc. — Заголовок з екрана (актуально на 02.06.2009 р.).
3. Обминский Э.Е. Глобальные интересы и национальный эгоизм (экономический аспект). — М.: Междунар. отношения, 1990. — 304 с.
4. Шибаев С.В. Проблемы перестройки современной многосторонней торговой системы капитализма и международная экономическая безопасность // Длительные тенденции и структурные изменения в развитии мирового хозяйства и международных экономических отношений. — М., 1987. — С. 6–16 с.
5. Шлемко Б.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.
6. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. — К.: Видво КВІЦ, 1999. — 464 с.
7. Кистерский Л.Л., Гайдучок И.Г., Полунеев Ю.В. Международная экономическая безопасность: внешнеторго -

- вий, валютно-финансовый и энергетический аспекты / Отв. ред. Г.Н. Климко. — К.: Наук. думка, 1991. — 184 с.
8. *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: Підр. / За ред. Б. Кравченка. — К.: Кондор, 2002. — 302 с.
9. *Мельник Л.Г.* Екологічна економіка: Підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. — Суми: ВТД “Університетська книга”, 2003. — 348 с.
10. *Данилишин Б.М.* Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України // Наука та наукознавство. — 2006. — № 3. — С. 94–100.
11. *Веклич О.О.* Теоретико-концептуальні основи “екологічної” характеристики ресурсосбереження // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. — 2000. — Вип. 2. — С. 17–25.
12. *Эндрес Альфред.* Экономика окружающей среды / Пер. с нем. С.И. Дорогунцова и Б.М. Данилишина. — К.: Либідь, 1995. — 168 с.
13. *Балацкий О.Ф., Мельник Л.Г., Яковлев А.Ф.* Экономика и качество окружающей природной среды. — Ленинград: Гидрометеиздат, 1984. — 192 с.
14. *Хлобистов Є.В.* Екологічна безпека трансформаційної економіки. — К.: Агенство “Чорнобильінтерінформ”, 2004. — 354 с.
15. *Сабадаш В.В.* Екологічні конфлікти у сучасній системі природокористування // Механізм регулювання економіки. — 2004. — № 4. — С. 73–79.
16. *Сабадаш В.В.* Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту // Там же. — 2006. — № 2. — С. 190–201.
17. *Сабадаш В.В.* Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. Л.Г. Мельника (Украина) и Л. Хенса (Бельгия). — Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2007. — С. 963–982.
18. *Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Хлобистов Е.В., Шостак Л.Б.* Эколого-экономическое обоснование хозяйственных решений // Там же. — С. 709–732.
19. *Тильцер М.М.* Экологические пределы как фактор социально-экономического развития // Там же. — С. 400–403.
20. *Лон Ф.* Эффективное и устойчивое использование природных ресурсов // Там же. — С. 519–594.
21. *Understanding Environment, Conflict and Cooperation: United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2004.
22. *Сабадаш В.В.* Конфліктогенність водних ресурсів як загроза виникнення екологічних конфліктів // Механізм регулювання економіки. — 2008. — № 2. — С. 24–31.
23. *Хвесик М.А., Головинський І.Л., Яроцька О.В.* Водне господарство України в контексті інтеграційних процесів. — К.: РВПС України НАН України, 2005. — 124 с.
24. *Хвесик М.А.* Теоретико-методологічні засади формування інституціонального середовища водокористування // Продуктивні сили України. — 2006. — № 1 (001). — С. 89–99.
25. *Перелет Р.А.* Торговля виртуальной водой и формирование бирж водных ресурсов // Экономические механизмы решения глобальных экологических проблем в России: 9-я Междунар. конф. Российского общества экологической экономики, 14–19 сент. 2008 г.: Мат-лы конф. — Барнаул: Изд-во Фонда “Алтай — 21 век”, 2008. — С. 160–165.
26. *Никитина М.Г.* Государственный суверенитет в условиях глобальной трансформации // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях // Матер. наук.-практ. конф., м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. — Сімферополь: “СОНАТ”, НДІ СРП, 2009. — С. 114–116.
27. *World court draws Ukraine-Romania Black Sea border [Electronic resource] / Kyivpost.* Режим доступу: <http://www.kyivpost.com/nation/34773>. (Актуально на 03.02.2009 р.). — Заголовок з екрана.
28. *Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine) [Electronic resource] / Peace Palace Library.* Режим доступу: http://peacepalacelibrary-weekly.blogspot.com/2009/02/maritime-delimitation-in-black-sea_03.html. (Актуально на 03.02.2009 р.). — Заголовок з екрана.
29. *Гаазький суд: що ми віддали і що здобули [Електронний ресурс] / Леся Дідківська.* Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-298915.html>. (Актуально на 04.02.2009 р.). — Заголовок з екрана.
30. *Сабадаш В.В.* Лісові ресурси і екологічний конфлікт: аналіз взаємозв'язків // Науковий вісник нац. лісотехн. ун-ту України. — 2008. — Вип. 18.9. — С. 65–78.
31. *Коваль Я.В.* Еколого-економічні проблеми лісоресурсного розвитку України // Продуктивні сили України. — 2006. — № 1 (001). — С. 121–134.
32. *Полтерович В., Попов В., Тонис А.* Экономическая политика, качество институтов и механизмы “ресурсного проклятия”. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. — 98 с.
33. *Калашник С.Д., Сабадаш В.В.* Социально-экономические и экологические факторы формирования государственной политики сохранения природно-ресурсного потенциала // Механізм регулювання економіки. — 2008. — 2, № 3. — С. 31–43.